

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՄԱՐՏՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ. ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան ներկայում տարածաշրջանի ամենառազմականացված երկրներից է, որի զինված ուժերի սպառազինման ծավալներն ու տեմպերը գերազանցում են Սառը պատերազմի ժամանակաշրջանը: «Կոնվերսացիայի Բոննի միջազգային կենտրոնի» (BICC) «Գլոբալ ռազմականացման ինդեքս 2014» զեկույցի համաձայն՝ Թուրքիան ռազմականացվածության ցուցանիշներով 2013 թ. գտնվել է Եվրոպայի ամենառազմականացված 10 երկրների շարքում, իսկ աշխարհում զբաղեցրել 24-րդ հորիզոնականը՝ առաջ անցնելով այնպիսի երկրներից, ինչպիսիք են՝ Իրանը, Եգիպտոսը, ԱՄԷ-ն և այլն¹: 2015 թ. Թուրքիայի ռազմական բյուջեն կազմել է շուրջ 10 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Վերջին տարիներին սպառազինության գծով միայն ռազմական բյուջեից տարեկան հատկացումները կազմում են շուրջ 3 մլրդ ԱՄՆ դոլար, այդ թվում՝ նաև տեղական ռազմարդյունաբերության միջոցով ապահովվող սպառազինության ուղղությամբ: Ռազմական բյուջեի մոտ 50 տոկոսը կազմում են անձնակազմի, իսկ մնացած մասը՝ սպառազինության, ապրանքների ու ծառայությունների ծախսերը: Սպառազինության համար Թուրքիայում, բացի ռազմական բյուջեից, ծախսվում են նաև արտաբյուջետային հիմնադրամների ու հատկացումների միջոցները: ՀՆԱ-ից ռազմական ծախսերի հատկացման ցուցանիշով (շուրջ 1.7 տոկոս) ՆԱՏՕ-ի կազմում Թուրքիան զբաղեցնում է 7-րդ տեղը: Համաձայն միջազգային հեղինակավոր հետազոտական կառույցների՝ ռազմական ծախսերի ցուցանիշով վերջին տարիներին Թուրքիան աշխարհում զբաղեցնում

¹ Global Militarization Index 2014, TURKEY BECOMES A TOP 15 MILITARY SPENDER, http://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/141209_GMI_ENG.pdf.

էր 15-րդ հորիզոնականը: Վերջին 10 տարիների ընթացքում Թուրքիայի ռազմական ծախսերն աճել են 15 տոկոսով²:

Տարեկան ռազմական բյուջեի մոտ 20-30 %-ը ծախսվում է սպառազինության վրա: Թուրքիայի սպառազինման առումով բավական հավակնոտ ծրագրեր առաջադրվեցին իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) կառավարման տարիներին: Թուրքիայի ԶՈՒ-ի արդիականացման տեսանկյունից էական ու հիմնարար նշանակություն ունեցող նախագծերի մեկնարկն ու պայմանագրերի ստորագրումը՝ տանկերի ազգային արտադրություն, 5-րդ սերնդի կործանիչների ձեռքբերում, հեռահար ՀՕՊ համակարգի զարգացում, տիեզերական հետախուզության համակարգերի ստեղծում, միջին հեռահարության հրթիռների արտադրություն և այլն, առաջադրվեցին հենց ԱԶԿ-ի կառավարման տարիներին:

Դրա հետ մեկտեղ հատկապես մեզանում թուրքական բանակի մասին կա հստակ ամրացած կարծրատիպ, որ այն հզորագույնն է և անպարտելի: Հաճախ կարելի է լսել նաև այսպիսի մեկնաբանություններ, որ թուրքական բանակը ՆԱՏՕ-ի հիմքն է, ամենամեծն է այդ կազմակերպության մեջ, ամենահզորը տարածաշրջանում և այլն: Փորձենք, հստակ փաստերի վրա հիմնվելով, կատարել թուրքական բանակի մարտունակության փորձի վերլուծություն և գնահատում:

Թուրքական բանակը զարգացման առանձին ճանապարհ սկսեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ մտավ Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմ: Թուրքիայի Հանրապետության զինված ուժերի և պաշտպանական համակարգի կայացումն ու զարգացումը մեծամասամբ կախված էին ՆԱՏՕ-ի և հատկապես ԱՄՆ-ի աջակցությունից: Մինչև թուրքական բանակը պաշտոնապես կմտներ այս կազմակերպություն, 1950 թ. ամերիկյան զորքերի կազմում մասնակցեց կորեական պատերազմին: Մենք չենք քննարկի այդ իրողությունների ռազմաքաղաքական կողմերը, մեզ հետաքրքրում են թուրքական բանակի բուն գործողությունները և ձեռքբերումները: Թուրքական բանակի 241-րդ հետևակային գնդի հիման վրա կազմվում է մեկ առանձին բրիգադ՝ մինչև 5000-հոգանոց թվակազմով: Որոշ տեղեկությունների համաձայն՝

² Türkiye'nin askeri harcamasi dünya çapında 15'inci sirada, <http://www.mil-liyet.com.tr/turkiye-nin-askeri-harcamasi-dunya/dunya/detay/2043544/default.htm>.

իբր քանակը լրացվում է կամավորների շնորհիվ, ինչը խիստ կասկածելի է³: Նորակազմ բրիգադի հրամանատար նշանակվեց Առաջին աշխարհամարտի մասնակից Թահսին Յազըջըն, ով համաձայնել է նույնիսկ մեկ կոչում իջնել, որպեսզի նշանակվի այդ բրիգադի հրամանատար: Թուրքական բրիգադը Կորեա է հասել 1950 թ. հոկտեմբերի 12-ին և մտել ամերիկյան 25-րդ հետևակային դիվիզիայի կազմի մեջ: Իհարկե, վատ կրթված և բազում այլ առանձնահատկություններով օժտված թուրքական բրիգադի զինվորները մեծ խնդիրներ ստեղծեցին ամերիկյան հրամանատարության համար: Մարտական գործողությունների մեջ մտնելուն պես այդ ամենը մեծ խնդիր դարձավ ամերիկյան բանակի համար: Իրավիճակը չփրկեցին անգամ ամերիկյան սպաները, որոնք օգնում էին թուրքերին: Չնայած նրան, որ այս «վայրենիները», ինչպես նրանց անվանում էին ամերիկյան բանակի գեներալները, գտնվում էին ամերիկյան 8-րդ բանակի պահեստազորում, չինացիների շեշտակի հարձակումը ստիպեց թուրքական բրիգադը մարտի մեջ մտցնել արդեն նոյեմբեր ամսին: Հայտնի հարձակման ժամանակ, երբ ՄԱԿ-ի զորքերն ամենուր նահանջում էին կորուստներով, թուրքական բրիգադը ևս ծանր կորուստներ է կրել, այն դեպքում, որ երբեք չէր գործել հիմնական հարվածների ուղղությամբ: Տարբեր գնահատականներով կորցրել է անձնակազմի և ունեցվածքի 50-70 տոկոսը: Ավելի քան 300 հոգի համարվում էին սպանված և անհետ կորած: Արդեն 1951 թ. Թուրքական բանակը կազմեց նոր բրիգադ, որը փոխարինեց նախորդին, և այդպես երեք տարում երեք տարբեր բրիգադներ են մասնակցել կորեական պատերազմին: Ընդունված տվյալներով այդ երեք տարիների ընթացքում պատերազմին մասնակցել է մոտ 15 000 թուրքական զինվոր, իսկ կորուստները կազմել են մոտ 1000 զինվոր: Թուրքական ղեկավարությունը և բարձր սպայակազմը մեծ ցանկություն ուներ հնարավորինս շատ մարդ ուղարկել Կորեա, շատ մարդկանց անցկացնել մարտական փորձի կամ ինչպես ավելի ճիշտ կլինի ասել մտադացի միջով: Սակայն մասնակցելով մի քանի նշանակալի գործողությունների՝ թուրքական բանակի ստորաբաժանումները երբեք չեն եղել կարևորագույն հատվածներում, չեն եղել գլխավոր

³ Չի բացառվում, որ կորեական պատերազմին մասնակցած թուրքական բրիգադը համալրվել է հիմնականում Թուրքիայի տարածքում բնակվող քրդերով:

հարվածների վրա և աչքի չեն ընկել բացառիկ քաջությամբ կամ արդյունավետությամբ⁴: Ահա այսպես սկսվեց թուրքական բանակի արևմտականացումը: Փաստորեն, կորեական պատերազմին թուրքական կողմի մասնակցությունն առաջնային դեր խաղաց ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալու հարցում: Կորեական պատերազմից հետո շատ արագ թուրքական բանակը սկսեց համալրվել արևմտյան տեխնիկայով, արևմտյան հրահանգիչների օգնությամբ արագորեն փոխում էր դիմագիծը, պատրաստության ձևն ու եղանակները: Իհարկե, այդ ամենը չէր օգնում, որպեսզի Թուրքիայի ներքին և արտաքին խնդիրները միանգամից չեզոքացվեին: Թուրքիայում դեռ շատ արդիական էին քրդական խնդիրը, մշտական պատերազմի վտանգը Հունաստանի հետ, Կիպրոսի հարցը և այլն: Դրանց հետ կապված թուրքական բանակը մինչև 1970-ականները գերազանցապես փոքր ստորաբաժանումների գործողություններով մի քանի անգամ ներքաշվել է մարտական գործողությունների մեջ: 1964 թ. թուրքական օդուժը Կիպրոսի հունական ջոկատներին օդային հարված հասցրեց: Թուրքական գլխավոր շտաբում արդեն ավելի շատ էին խոսում ռազմական միջամտության մասին:

Մի քանի ամիս նախապատրաստություններից հետո՝ 1974 թ. հուլիսի 18-ին, սկսվեց թուրքական բանակի «Աթիլա» ռազմագործողությունը: ԱՄՆ-ը և ԽՍՀՄ-ն իրենց անգործությամբ արձակել էին թուրքերի ձեռքերը: Մերսինից շարժվեցին դեսանտային մի քանի նավեր, որոնք, ճիշտ է, հայտնաբերվեցին Կիպրոսի առափնյա ուժերի կողմից, սակայն հակադեղու համար ներուժն ավելի քան փոքր էր: Թուրքական առաջնային «Չաքմաք» ծովային զորախումբը, որը կազմում էր շուրջ 3500 հոգի, ափ էր հասել ավելի քան 20 նավերով, 15 տանկերով, 20 զրահամեքենաներով և 12 միավոր հրետանային մեծ միջոցներով և աջակցող ավիացիոն ուժերով: Չորաջոկատի հրամանատարն էր գեներալ Սուլեյման Թունջերը: Միաժամանակ թուրքական 171-րդ և 132-րդ էսկադրիլիաների կործանիչների հարվածների տակ թուրքական օդուժի ինքնաթիռները հանգուցային կետերում իջեցրին նաև օդային դեսանտ: Ամենացավալին այն էր, որ Կիպրոսը մնաց առանց Հունաստանի օգնության: Սակայն թուրքական բանակը, ոգևորված անօգնական Կիպրոսի նկատմամբ ունեցած իր «հաջողություններով» և

⁴ А. С., Орлов, В. А., Гаврилов, Тайны корейской войны; http://www.modernlib.ru/books/orlov_a/tayni_koreyskoy_voyni/read/.

վախենալով հույների պատասխանից, այնքան էր շփոթված, որ հուլիսի 21-ին սեփական օդուժի 111-րդ և 141-րդ էսկադրիլիայի «F-100» և «F-104» կործանիչների օդաչուներին հրամայեց գրոհել սեփական ծովուժի «Ադաթեփե», «Կոջաթեփե» և «Թընազթեփե» ականակիրները: Մոտ 50 կործանիչներ, անտեսելով սեփական դրոշները և դրանք ընդունելով որպես հունական, ինչպես նաև նավերից եկող հրահանգները, ժամը 14:30-ի սահմաններում սկսեցին գրոհել նավերի վրա: Արդյունքում օդուժը կորցրեց մեկ կործանիչ, երկուսը վնասվեցին, իսկ օդաչուները խորտակեցին նավերից մեկը և վնասեցին մյուսը: Ըստ թուրքական տվյալների՝ թուրքական ականակիրների դեմ սեփական կործանիչների գործողությունների հետևանքով գրանցվեց 54 զոհ⁵: Սա թուրքական բանակի ամենամեծ խայտառակություններից է, որը մինչև օրս ցանկանում են թաքցնել:

Նույն գործողությունների ընթացքում՝ հուլիսի 22-ին, Էգեյան ծովում տեղի ունեցավ առաջին օդային մարտը թուրքական և հունական կործանիչների միջև, որի արդյունքում խոցվեցին երկու թուրքական կործանիչ⁶: Ընդ որում հունական կործանիչներն իրենց տեսակով նույն թուրքական կործանիչների մակարդակին էին: Միաժամանակ մարտերը կղզու վրա շարունակվում էին, թուրքական ժամ առ ժամ հզորացող զորախումբը հասցվել էր մոտ 40 000-ի՝ 200-ից ավելի տանկերի և լիարժեք օդային գերակայության պայմաններում: Մինչև օգոստոսի 17-ը, երբ ավարտվեցին ակտիվ մարտական գործողությունները, մարտերն ընթանում էին փոփոխական հաջողությամբ: Կիպրական ուժերը չափազանց փոքր էին, սակայն որոշ տեղամասերում ոչ միայն կատաղի դիմադրություն էին ցուցաբերում, այլ նաև թուրքերին ստիպում էին նահանջել: Բավական է ասել, որ Կիպրոսի հունական բանակն ուներ ընդամենը 35 տանկ: Կիպրոսի դեմ թուրքական ագրեսիան սահմանափակ և ուժային մեծ անհավասարության պայմաններում իրականացված ռազմագործողություն էր:

Այս դեպքերից հետո, չնայած մշտական լարվածություններին Էգեյան ծովում, քրդական հարցում, սիրիական սահմանին և այլուր, թուրքական բանակը լայնածավալ մարտական

⁵ Kocatepe Muhribi'ni kim batirdi?, <http://www.habervaktim.com/haber/26767/kocatepe-muhribini-kim-batirdi.html>.

⁶ А. Розин, Действия ВМС во время турецкого вторжения на Кипр в 1974г., <http://alerozin.narod.ru/cypr.htm>.

գործողություններ չի վարել հատկապես հավասարազոր հակառակորդի դեմ: Նույնիսկ կիպրական ներխուժումն այդպիսին անվանել չի կարելի: Դրանից հետո թուրքական բանակի բոլոր գործողությունները հիմնականում կապված են հատուկ ծառայությունների հետ, որոնց իրականացրած սահմանափակ հատուկ գործողությունները որոշ առումներով մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

1952 թ., երբ Թուրքիան մտավ ՆԱՏՕ-ի կազմ, գլխավոր շտաբի ենթակայությամբ ստեղծվեց «Հատուկ պատերազմի բաժինը» (ՀՊԲ, *Özel Harp Dairesi*), որն էլ ներկայիս հատուկ նշանակության ուժերի հրամանատարության (*Özel Kuvvetler Komutanlığı*)⁷ կամ, ինչպես առավել հայտնի են, «բոսորագույն բերետ»-ի նախատիպն են⁸: Սկզբնական շրջանում այս ջոկատի պատրաստությունը կազմակերպում էին ամերիկյան հրահանգիչները ամերիկյան համակարգով: Ամերիկյան «կանաչ բերետների» 10-րդ խմբի փորձառու սպա կապիտան Սթիվ Սնաուդենը, բավականին երկար ժամանակ մնալով Թուրքիայում, պատրաստեց ավելի քան 300 հոգի: Ջոկատի «Ա» ստո-

⁷ Հատուկ նշանակության ուժերի հրամանատարությունն ուղղակիորեն ենթարկվում է ՋՈւ ԳՇ պետին: 1992 թ. հրամանատարությունը վերակազմավորվում է բրիգադի կառուցվածքով, ավելի ուշ՝ դիվիզիայի, իսկ 2006 թ.՝ կորպուսի: Տե՛ս Onlar TSK'nin bel kemiği, http://www.sabah.com.tr/fotohaber/gundem/onlar_tsknin_bel_kemigi?tc=35&albumId=20579&page=35: ՋՈՒ հատուկ նշանակության ուժերի ամբողջական թվաքանակը կազմում է մոտ 50 հազար, այդ թվում՝ ցամաքային, ռազմաօդային, ռազմածովային ուժերի ստորաբաժանումները: Տե՛ս Օ. Ткаченко, В. Черков, Силы специального назначения Турецкой республики, Зарубежное военное обозрение, N 10, 2013, стр. 35-42:

⁸ 1952 թ. ԱՄՆ-ի աջակցությամբ ներկայիս ԱԱԽ-ի նախատիպը հանդիսացող Ազգային պաշտպանության բարձրագույն խորհրդի որոշմամբ ԳՇ-ի կազմում ստեղծվում է «Մոբիլիզացիոն հետազոտության խորհուրդը» (*Seferberlik Tetkik Kurulu*), որը սկսում է գործել 1954 թ. սկսած: 1967 թ. այդ կառույցն անվանափոխվում է՝ դառնալով «Հատուկ պատերազմի բաժին» (ՀՊԲ, *Özel Harp Dairesi*), որը յուրահատուկ գաղտնի «բանակ» էր հենց բանակի ներսում: Դրա հիմնական գործառույթը հակակոմունիստական պայքարի կազմակերպումն ու երկրի ներսում՝ ծախերի դեմ տարվող պայքարն էր և ԽՍՀՄ-ի հնարավոր ազդեցության չեզոքացումը: Ավելի ուշ այն վերակազմավորվեց որպես ներկայիս «Հատուկ նշանակության ուժերի հրամանատարություն»: Տե՛ս **Լ. Հովսեփյան**, Թուրքիայի պաշտպանական համակարգի արդիականացումը և անվտանգության ոլորտի բարեփոխումները, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014:

րաբաժանումը, որը համարվում է լավագույնը, միայն սպայական է, ունի մինչև 100 անդամ: Այս ստորաբաժանումը տարբեր տեղեկություններով բազմիցս կիրառվել է հակաքրդական գործողություններում ոչ միայն Թուրքիայի, այլև Սիրիայի և Իրաքի տարածքում: Նման գործողություններից քչերն են հայտնի, իսկ դրանց արդյունավետության մասին մենք դեռ կնշենք: Նշված ջոկատի հայտնի գործողություններից է 1999 թ. «Քրդստանի բանվորական կուսակցության» (PKK) առաջնորդ Ա. Օջալանի ձերբակալությունը Քենիայում Թուրքիայի ազգային հետախուզական կազմակերպության (MIT) հետ միասին, որն ընդունված է փայլուն համարել, չնայած որ հետախուզական հիմնական աջակցությունն ապահովվել է իսրայելական ու ամերիկյան հատուկ ծառայությունների կողմից: Ա. Օջալանի փաստաբաններից Այյա Ուլքերը ձերբակալության հետ կապված նշում է, որ նախապես ծրագրված դավադրության արդյունքում Օջալանը ձերբակալվեց ամերիկյան հատուկ ծառայությունների կողմից և հանձնվեց Անկարային⁹:

Նմանատիպ գործողությունների մասին են նշում նաև Բոսնիայում, Կոսովոյում, Սիրիայում, Իրաքում և այլ երկրներում: Ընդունված է համարել, որ այս հատուկ ջոկատը և համանման այլ ուժեր լավ են գործում և մեծ հաջողությունների են հասել քրդերի դեմ պայքարում՝ սկսած 1984 թ.-ից: Առաջին հայացքից մամուլում բազում փաստեր կան այս կամ այն գործողության մասին, որոնց ժամանակ այս ջոկատները վերացրել են այս կամ այն անձին, ոչնչացրել այս զինապահեստը և այլն: Մի քանի փաստեր կան տարբեր մարտերի մասին, որտեղ նրանք ոչնչացրել են մի քանի հոգուց մինչև մի քանի տասնյակ քուրդ զինյալ և այլն: Նման տեղեկությունները՝ համապատասխան գովեստի խոսքերով, քիչ չեն նաև ռուսական հրապարակումներում:

Սեփական կամ լավ ուսումնասիրված տարածքներում, ինչպիսին համարվում է Սիրիայի կամ Իրաքի հյուսիսը, որտեղ հատուկ ջոկատները սահմանափակ ուժերով, սակայն տեխնիկական գերազանցությամբ ոչնչացնում են քանակապես շատ, բայց տեխնիկական և պատրաստության մակարդակով մի քանի անգամ զիջող հակառակորդին, աշխարհին շատ են հայտ-

⁹ Современное состояние курдского вопроса и его влияние на Ближне- и Средневосточный регион и Кавказ, Сборник докладов, Москва 2011, стр. 16.

նի: Նմանատիպ գործողություններ իրականացնում են մոլորակի գրեթե բոլոր պետությունների հատուկ ուժերը: Այդպիսի գործողություններով մասնագետներին դժվար է զարմացնել և գնահատել որպես առանձնահատուկ: Եթե նշում ենք առանձին հաջող դեպքերի մասին, դրանք լավ տպավորություն են թողնում, սակայն չէ՞ որ կան նաև նույնպիսի չստացված դեպքեր: Նույն տվյալների համաձայն՝ այս ջոկատները հատկապես արդյունավետ են գործել սկսած 1995 թ.-ից: Սակայն անգամ այս իրավիճակում, երբ տեղեկությունները հստակ ճշտված էին, տարածքը՝ հստակ ուսումնասիրված, իսկ քրդերի տեխնիկական և մարտական պատրաստականության մակարդակը՝ զգալիորեն թույլ, առկա էր օդուժի աջակցություն և այլն, միևնույնն է, թուրքական հատուկ ջոկատների կորուստները լավագույն դեպքում կազմում էին 1/5-6 հարաբերությամբ¹⁰:

2003 թ., երբ սկսվեց իրաքյան պատերազմը, թուրքական հատուկ ջոկատները փորձեցին ներխուժել Իրաք՝ որոշակի գործողությունների համար, առանց դաշնակիցների հետ համաձայնեցնելու իրենց նպատակները: Որոշ հետախուզադիվերսիոն գործողություններից հետո, սակայն, թուրքական ջոկատը Քիրկուկի մոտակայքում ձերբակալվեց ամերիկյան ուժերի կողմից¹¹: 2003 թ. հուլիսի 4-ին Իրաքի Սուլեյմանիե քաղաքում ԱՄՆ հատուկ նշանակության ստորաբաժանման ու Հյուսիսային Իրաքի քրդական զինվորների կողմից ձերբակալվեցին Թուրքիայի հատուկ նշանակության ուժերի 12 սպաներ ու ենթասպաներ: Ըստ որոշ հրապարակումների՝ ամերիկյան ստորաբաժանման մոտենալու մասին տեղեկատվություն ունենալուն պես թուրք զինծառայողները կապվում և տեղեկացնում են թուրք-իրաքյան սահմանին՝ Սիլոփի շրջանում գտնվող Թուրքիայի հատուկ նշանակության ուժերի գործողությունների շտաբ, որտեղից ստանում են ամերիկացիների հարձակման դեպքում պատասխան տալու հրահանգ, սակայն թուրքական հատուկ ջոկատայինները նախընտրում են չդիմել պատասխան գործողությունների և հանձնվում են: Ի դեպ, դրանից ամիսներ առաջ՝ ապրիլին, Քիրկուկում բացահայտվում և ձերբակալվում

¹⁰ Е., Гроисман, Спецназ зарубежья: Турецкий спецназ. Бордовые береты, http://www.bratishka.ru/archiv/2005/9/2005_9_10.php

¹¹ Նույն տեղում:

են թուրք սպաներ, որոնք Քիրկուկի թյուրքմեններին զենք էին մատակարարել¹²:

Բոլորովին վերջերս հայտնի դարձավ, որ 2013 թ. փետրվարի վերջին Սիրիայում դաժան ճակատագրի են արժանացել թուրքական գլխավոր շտաբի հայտնի հատուկ ստորաբաժանման «CSR» հատուկ ջոկատի մարտիկները: Թուրքական էլիտայի սպաներից կազմված ջոկատը լիովին ոչնչացվել է այն ժամանակ, երբ փորձել է օգնել ընդդիմադիր «Սիրիական ազատ բանակի» ապստամբներին¹³: Մինչ այդ տեղեկություններ հաստատվեցին առանձին չորս թուրք սպաների ոչնչացման մասին: Դեռևս 2011 թ. դեկտեմբերին Թուրքիայի կողմից հայտարարություն էր եղել թուրք-սիրիական սահմանին 7 հազար «բոսորագույն բերետ» մարտիկների տեղակայման մասին¹⁴: Ահա հակառակորդի տարածքում գործելու արդյունավետության ցուցանիշը: Մինչդեռ աշխարհի հզորագույն երկրների հատուկ ստորաբաժանումներ բազում անգամներ հաջող գործողություններ են իրականացրել իրենց տարածքներից դուրս, ոչ անմիջական հարևանների տարածքներում: Խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ ամերիկյան, անգլիական, խորհրդային կամ այլ երկրների հատուկ ուժերն առանց մեծ հաղորդակցային և թիկունքային ապահովման հաջող գործողություններ են իրականացրել սեփական երկրից մեծ հեռավորության վրա, շատ դեպքերում հանդուգն տրանսպորտային փոխադրումներով և գրոհներով¹⁵: Թուրքիայի պարագայում իր տարածքից դուրս հատուկ գործողության օրինակ կարող է համարվել 1999 թ. Քենիայում ՔԲԿ առաջնորդ Ա. Օջալանի ձերբակալությունը, սակայն այդ գործողությունը ծրագրվել և իրականացվել է ամերիկյան հատուկ ծառայությունների լուրջ աջակցությամբ ու ներգրավվածությամբ, ինչպես հետախուզական տեղեկությունների տրամադրման, այնպես էլ բուն գործողության պլանավոր-

¹² 4 TEMMUZ 2003... O GÜN ASLINDA NE OLDU?, <http://www.habervitrini.com/haber/4-temmuz-2003-o-gun-aslinda-ne-oldu-208195/>.

¹³ В Сирии уничтожен элитный отряд турецкого спецназа, 28 февраля 2013, <http://topwar.ru/24802-v-sirii-unichtozhen-elitnyy-otryad-tureckogo-specnaza.html>

¹⁴ Suriye sinirina bordo bereli takviyesi, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=187172>, 09.12.2011.

¹⁵ Օրինակ՝ իսրայելական հատուկ նշանակության ուժերի «Էնտեբե» ռազմագործողությունը, խորհրդային նման ուժերի «Թաջ-Բեկի» պալատի գրավումը և այլն:

ման հարցում¹⁶: Տարբեր աղբյուրներ այդ գործողության կազմակերպման հարցում կարևորում են նաև իսրայելական «Mossad»-ի դերակատարությունը: Ի դեպ, դեռևս հետախուզությունն այն կարևոր ոլորտներից է, որտեղ Թուրքիան լուրջ կախում է ունեցել ինչպես ԱՄՆ-ից, այնպես էլ Իսրայելից: Այսօր էլ որոշ թուրք մասնագետներ մատնանշում են հետախուզության ոլորտում Թուրքիայի կախվածության մասին: 2012 թ. հուլիսին թուրքական «TÜRKSAM» ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնի փոխտնօրեն, դոկտոր Ջելալեթթին Յավուզը, խոսելով թուրք-իսրայելական հարաբերությունների մասին, անդրադարձել էր նախկինում թուրքական հետախուզական մարմիններին իսրայելական հատուկ ծառայությունների կողմից ցուցաբերված օգնությանը՝ նշելով, որ «նախկինում ՔԲԿ-ի դեմ պայքարում իսրայելական «Մոսադ» ծառայությունը կարևոր հետախուզական օգնություն է ցուցաբերել Թուրքիային: *Միայն այդ ոլորտում է Թուրքիան դեռ զգում Իսրայելի կարիքը*»¹⁷: Թուրք հայտնի լրագրող, թուրքական հատուկ ծառայությունների վերաբերյալ ծավալուն աշխատության հեղինակ Թունջայ Օզքանն իր հայտնի գրքում նշում է, որ թուրքական հատուկ ծառայություններին հատկապես Թուրքիայի քրդաբնակ արևելյան ու հարավարևելյան շրջաններում իսրայելական հետախուզության կողմից ցուցաբերվող աջակցության շրջանակում իսրայելական հատուկ ծառայությունների դերակատարությունն ու տեղեկացվածության մակարդակն այդ շրջաններում ու Հյուսիսային Իրաքում այնպիսի մասշտաբների էր հասել, որ անհանգստություն առաջ բերեց թուրքական կողմի մոտ¹⁸: Եվ իրականում դժվար է թերագնահատել իսրայելական հետախուզության ներգրավվածությունն ու ազդեցությունը քրդական գործոնում:

Հարկ է նշել, որ հատկապես վերջին տարիներին ՔԲԿ-ի դեմ պայքարի հարցերում Թուրքիայի անվտանգության համակարգում հաճախակի էին բարձրաձայնվում հետախուզական մարմինների բացթողումների ու թերությունների վերաբերյալ: Թուրքական հատուկ ծառայությունները, հատկապես ՔԲԿ-ի և

¹⁶ Öcalan'ı Mossad Yakaladı, <http://analizmerkezi.com/haber/ocalani-mossad-yakaladi-5313.html>, 01.03.2010.

¹⁷ Տե՛ս Ջ. Յավուզի հարցազրույցը առաջին լրատվականին http://1in.am/arm/armenia_interview_97186.html?from=interview:

¹⁸ Tuncay Özkan, Milli Istihbarat Teşkilatı, MIT'in Gizli Tarihi, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları 2010, s. 381.

ընդհանրապես քրդական զինյալների դեմ պայքարի հարցում, 1990-ական թթ. ակտիվ համագործակցության մեջ էին իսրայելական կողմի հետ¹⁹ և զգալի կախում ունեին հետախուզական տվյալների փոխանցման առումով: Թուրք վերլուծաբանի վերոնշյալ պնդումը վկայում է, որ մինչ օրս էլ թուրքական հատուկ ծառայություններն ինքնուրույն չեն կարողանում ապահովել անհրաժեշտ հետախուզական տեղեկատվությունը ՔԲԿ-ի վերաբերյալ: Եվ իրականում իսրայելական հատուկ ծառայություններն ավելի լավ են տիրապետում տարածաշրջանում և հատկապես Հյուսիսային Իրաքում քրդական շրջանների ու դրանցում զարգացումների վերաբերյալ հետախուզական տեղեկատվությանը:

Հասկանալի է, որ եթե էլիտար հատուկ ջոկատները քրդերի հետ բախումներում նման կորուստներ էին կրում, ապա բանակային սովորական ստորաբաժանումները մեղմ ասած լավ չէին կարող գործել: «Քրդստանի բանվորական կուսակցության» իրականացրած գործողությունների, գրանցված բախումների վիճակագրությունը ցույց է տալիս թուրքական բանակի ու անվտանգության ստորաբաժանումների կրած մեծ կորուստները²⁰:

Թուրքական ՁՈՒ-ի իրականացրած վերջին ձախողված ու խայտառակ ռազմագործողություններից էր 2011 թ. դեկտեմբերին թուրք-իրաքյան սահմանի միջադեպը: Դեկտեմբերի 28-ի երեկոյան թուրքական օդուժի 2 F-16 ինքնաթիռները ռմբակոծում են թուրք-իրաքյան սահմանին գտնվող Շըրնաք նահանգի Ուլուերե շրջանի մոտակայքում նկատված մի խումբ մարդկանց: Թուրքական հետախուզական ԱԹՍ-ները տեղե-

¹⁹ Թուրք-իսրայելական անվտանգության, հատուկ ծառայությունների համագործակցության մասին տե՛ս Neziha Tavlas, Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri, Avrasya Dosyası İsrail Özel Sayısı, cilt 1, sayı 3, Sonbahar 1994: Թուրքական և իսրայելական հատուկ ծառայությունների միջև համագործակցության հիմքերը դրվել են դեռևս 1958 թ. Իսրայելի վարչապետ Դ. Բեն-Գուրիոնի և արտաքին գործերի նախարար Գ. Մեյերի՝ Անկարա կատարած զադտնի այցելության արդյունքում: Թուրքիան իր հետախուզական հնարավորությունները մեծացնելու և զարգացնելու համար ակտիվ կապերի մեջ էր Իսրայելի, ԱՄՆ-ի և Իրանի հետախուզական մարմինների հետ: Տե՛ս Şimşek E., Bahar I., նշվ. աշխ., էջ 237-238:

²⁰ Курдские повстанцы убили 21 турецкого военного, <http://lenta.ru/news/2011/10/19/kurd/>; Турецкая армия: между стереотипами и реальностью, <http://www.orer.am/?p=62000&lang=ru>

կատվություն են փոխանցում իբր այդ տարածքում քուրդ զինյալների առկայության մասին, և օդուժն անցնում է գործողությունների՝ սպանելով 35 քաղաքացիական անձանց, որոնք մաքսանենգ ճանապարհով հատում էին թուրք-իրաքյան սահմանը: Նման խայտառակ ձախողման համար հատուկ հետաքննություն սկսվեց և միայն նշվեց, որ դա կանխամտածված չի եղել²¹: Եթե ՆԱՏՕ-ի օդուժը նման քանակությամբ խաղաղ բնակիչների ոմբակոծեր, ապա կառավարության հրաժարական կպահանջեին, սակայն քանի որ սա Թուրքիան է, ապա նման բան տեղի չունեցավ:

Միայն 2012 թ. առաջին 9 ամիսների ընթացքում, ըստ Թուրքիայի ՁՈՒ գլխավոր շտաբի, ՔԲԿ-ի իրականացրած գործողությունների և դրա դեմ պայքարի հետևանքով զոհվել է 88 զինծառայող, որից 54-ը՝ արհեստավարժներ, որոնց պատրաստությունը շատ բարձր է համարվում²²: Սակայն այս տվյալները մեղմ ասած վստահություն չեն ներշնչում:

2012 թ. տվյալներով քրդական զինյալներն իրականացրել են ավելի քան 700 հարձակում, որոնց ընթացքում նրանք կորցրել են մոտ 300 զինյալ, իսկ թուրքական բանակի կորուստները մի քանի անգամ ավելի շատ էին: Նույն տարում թուրքական բանակի ոչ մարդկային կորուստները կազմել են մի քանի ուղղաթիռ և ԱԹՄ²³, մինչև 30 միավոր ծանր զրահատեխնիկա և բազում այլ միջոցներ²⁴: Սոցցանցերում կան մի քանի տեսագրություններ, թե ինչպես են քրդերը ոչնչացնում շարասյուներ, զինվորների և անգամ խոցում ուղղաթիռներ: Նշենք, որ սրանք մեծ ռազմագործողությունների ժամանակ կրած կորուստների են հավասարվում: Մասնագետներից շատերը պնդում են, որ քրդերը տնօրինում են ամբողջ շրջաններ, որտեղ թուրքական բանակի ոտքը չի մտնում, նրանք փաստացի ինքնավարության մեջ ապրում են շատ հատվածներում:

²¹ Irak sinirinda F-16'lar kaçakçileri vurdu: 35 ölü, http://www.zaman.com.tr/gundem_irak-sinirinda-f-16lar-kacakcilari-vurdu-35-olu_1221408.html, 29.12.2011.

²² TSK Son 9 Ayda Verilen Şehit Sayisini Açıkladı, http://www.haber365.com/Haber/TSK_Son_9_Ayda_Verilen_Sehit_Sayisini_Acikladi/, 10.09.2012.

²³ В Турции курдские повстанцы уничтожили американский беспилотник Сентябрь 21, 2012. <http://news.am/rus/news/121835.html>

²⁴ PKK-ն վիճակագրական տվյալներ է հրապարակել 2012 թ. թուրքական անվտանգության ուժերի հետ բախումների մասին, <http://168.am/2013/01/05/160291.html>.

Ըստ Թուրքիայի ՊՆ-ի 2012 թ. հունիսի պաշտոնական տվյալների՝ 1984 թ.-ից ի վեր ՔԲԿ-ի դեմ պայքարում Թուրքիայի զինված ուժերի կորուստների թիվը կազմել է 6169, որից՝ 411 սպա, 375 ենթասպա, 585 ժանդարմերիայի զինծառայող և 4798 զինվոր²⁵: Հատուկ նշենք, որ այս կորուստները հավասար են Արցախյան պատերազմի հայկական կորուստներին: Սակայն արդյո՞ք սրանք իրական թվեր են: Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի մարդու իրավունքների ուսումնասիրման ահաբեկչության ենթահանձնաժողովը 2013 թ. հրապարակեց ամենամանրամասն զեկույցը ՔԲԿ-ի դեմ պայքարում զինվորական ու քաղաքացիական կորուստների վերաբերյալ: Ըստ այդմ՝ 1981-2011 թթ. ընթացքում ժանդարմերիայի գլխավոր հրամանատարությունը տվել է 3105 զոհ, որից՝ 370 սպա և ենթասպա: Ցամաքային ուժերի հրամանատարությունը կրել է 2312, ռազմաօդայինը՝ 14, իսկ ռազմածովայինը՝ 49 կորուստ: Ձեկույցի համաձայն՝ 30 տարիների ընթացքում ՁՈՒ-ի և այլ գերատեսչությունների՝ ներառյալ ՆԳՆ-ն և ժանդարմերիան, ընդհանուր զոհերի թիվը կազմել է 7 918²⁶: Բացի աչքի ընկնող ընդհանուր թվերից, որոնք ցուցադրում են թուրքական բանակի ողջ «ներուժը», ուշադրություն դարձնենք ռազմաօդային ուժերի կորուստներին: 14 օդաչուների կորուստները նշանակում են, որ առնվազն խոցվել է մոտ կրկնակի օդանավ: Փաստորեն, թուրքական բանակը կազմակերպված ու կայացած ՀՕՊ համակարգ չունեցող հակառակորդի հետ պայքարում սեփական տարածքում կորցրել է տասնյակ թռչող սարքեր:

1987 թ. մինչև օրս քրդական մարտական խմբերի հետ բախումներում մահացել է 40-45 հազար մարդ²⁷, այդ թվի մոտ կեսը կազմում են թուրքական բանակի և անվտանգության մարմինների զինծառայողները:

2015 թ. հուլիսի 7-ից հոկտեմբերի 6-ը Թուրքիայի տարածքում վերսկսված ՔԲԿ-ի գործողությունների հետևանքով Թուրքիայի անվտանգության մարմինների ու բանակի կրած

²⁵ İŞTE 28 YILDA VERDİĞİMİZ ŞEHİT SAYISI?, <http://www.aktifhaber.com/iste-28-yilda-verdigimiz-sehit-sayisi-631016h.htm>, 11.07.2012.

²⁶ İşte 30 Yıllık Bilanço, <http://haberdesin.com/haber/gundem/iste-30-yillik-bilanco>, 29.01.2013.

²⁷ "Это начало новой эры". Глава курдских сепаратистов призвал повстанцев сложить оружие и покинуть Турцию. 21 марта. 2013. <http://korrespondent.net/world/1529117>

կորուստները, թուրքական պաշտոնական տվյալների համաձայն, կազմում են ավելի քան 140 մարդ, իսկ ՔԲԿ-ինը՝ 204²⁸: Հրապարակման մեջ նշվում է, որ 204 զոհերի մեծամասնությունը ՔԲԿ-ականներ են, սակայն չի բացառվում, որ նրանց մի մասը կարող են լինել քաղաքագիական անձինք քողարկակա շրջաններից: Եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ մարտական գործողություններն ընթացել են սեփական տարածքում, ՔԲԿ-ի զինյալները չունեն կանոնավոր բանակի զինվածություն և առհասարակ տեխնիկական հագեցվածությամբ զգալիորեն զիջում են թուրքական բանակին, ուստի թվերի այս հարաբերակցությունն ամենևին չի խոսում թուրքական բանակի ու անվտանգության մարմինների օգտին:

Ինչպես գիտենք, թուրքական մամուլն ազատներից չէ աշխարհում և հաճախ բազմաթիվ միջադեպեր քողարկվում են: Վերը բերված տվյալները հենց դա են փաստում: Թուրքական բանակի որակի և մարտունակության մասին լավագույնս խոսում է նաև մեկ այլ ցուցանիշ՝ ինքնասպանությունների թիվը: Թուրքական ՀԼՄ-ների 2012 թ. հրապարակումների համաձայն՝ վերջին 10 տարիներին թուրքական ՀՈՒ-ում ինքնասպան է եղել 934 զինծառայող²⁹: Միայն 2012 թ. ընթացքում այդ թիվը կազմել է մոտ 70 զինծառայող³⁰: Ինքնասպանություն է գործում յուրաքանչյուր 8000-երորդ թուրք զինվորը: Այս ցուցանիշով թուրքական բանակը զիջում է ամերիկյան, իսրայելական և անգամ հայկական բանակին և գերազանցում է միայն ռուսական բանակին: Այս համատեքստում նշենք նաև մեկ այլ կարևոր տեղեկություն, որը վերջերս քննարկվեց մամուլում ևս: «Վերջին մեկ ամսվա ընթացքում թուրքական ՌՕՈւ-ը լքել են ավելի քան 110 օդաչուներ» հոդվածը բավականին մեծ աղմուկ հանեց Թուրքիայում: Սակայն, ինչպես պարզվեց, դա օրինաչափ են համարում շատ մասնագետներ, քանի որ 2012 թ. ընթացքում թուրքական բանակից հեռացել էին մոտ 1000 սպա, և դա գրե-

²⁸ 92 günde bin 707 terörist etkisiz hale getirildi, <http://www.aa.com.tr/tr/turkiye/92-gunde-bin-707-terorist-etkisiz-hale-getirildi/433649>.

²⁹ TSK'da intihar şehit sayisini geçti!, <http://haber.gazetevatan.com/tskda-intihar-sehit-sayisini-gecti/495889/1/gundem>, 28.11.2012.

³⁰ <http://en.haberler.com/soldier-kills-himself-in-fourth-army-suicide-this-248097/>.

թե հաստատուն թիվ է կազմում ամեն տարվա կտրվածքով³¹: Սրանք ցուցանիշներ են, որոնք այս կամ այն կերպ բնորոշում են բանակի իրական մարտունակությունը, ներքին ներուժը և այլ կարևոր հատկանիշներ:

Վերջերս Թուրքիայի պաշտպանության նախարարը խոսել էր նաև այն դեպքերի մասին, որոնց ժամանակ օդում խոցվել էին թուրքական կործանիչներ: Նա խոստովանել է 1983 թ. սեպտեմբերի 14-ի դեպքը, երբ իրաքյան տարածքում խոցվել է թուրքական «F-100» կործանիչը ֆրանսիական «Mirage F1» կործանիչով: Մյուս միջադեպը գրանցվել է 1996 թ. Հոկտեմբերի 8-ին Էգեյան ծովի Սաքրոզ կղզու հարավում: Հունական ինքնաթիռների հետ մոտակա օդային մարտեր մղելիս կործանվել էր Թուրքիայի ռազմաօդային ուժերին պատկանող ամերիկյան արտադրության «F-16» կործանիչը: Օդաչուներից մեկը փրկվել էր, իսկ մյուսը՝ ոչ: Թուրքական օդուժը հաճախ է Էգեյան ծովի հատվածում խախտում օդային սահմանը, ինչին ի պատասխան Հունաստանը դիմում է կոպիտ քայլերի: Թուրքական կործանիչն այս անգամ հրթիռահարվել է մեկ այլ ֆրանսիական՝ «Mirage-2000» կործանիչի կողմից³²: Այս օդային մարտը ի դեպ ավիացիայի պատմության մեջ եզակի է նրանով, որ ամերիկյան նշված կործանիչի միակ ապացուցված պարտությունն է, իսկ ֆրանսիական կործանիչի միակ ապացուցված հաղթանակը նմանատիպ մեքենայի նկատմամբ: Ինչպես մենք վերևում արդեն նշեցինք, նման գործողություններ էլի են եղել և սրանք ամբողջը չեն: Նման դեպքերի փաստ կա նաև Խորհրդրդային Հայաստանի տարածքում: Սակայն այստեղ էականը դրանց քանակը չէ, այլ այն փաստը, որ մշտապես գտնվելով լարված իրավիճակում՝ թուրքական օդուժը երբեք հաղթանակներ չի տարել օդում նույնիսկ հավասարազոր հակառակորդի նկատմամբ:

2014 թ. հունիսի 11-ին «Իրաքում և Լևանտում իսլամական պետության» զինյալները, գրոհ կազմակերպելով Մոսուլի թուրքական հյուպատոսարանի վրա, գերի վերցրին 49 անձի, որից

³¹ Վերջին մեկ ամսվա ընթացքում Թուրքիայի զինված ուժերը լքել է 110 մարտական օդաչու. փետրվար 12. 2013. <http://168.am/2013/02/12/180012.html>:

³² Վերջին 50 տարում թուրքական ավիացիայի որքա՞ն մարտական ինքնաթիռ են կործանել հարևան երկրները, <http://168.am/2013/03/13/194882.html>, 13.03.2013:

30-ը՝ թուրքական հատուկ նշանակության ուժերի զինծառայողներ, որոնք իրականացրել են հյուպատոսարանի պահպանությունը³³: Հատուկ նշանակության ուժերի կողմից որևէ դիմադրություն ցույց չի տրվել գրոհի ժամանակ, ուղղակի վայր են դրել զենքը և հանձնվել ծայրահեղ իսլամականներին: Միայն 101 օր անց Թուրքիայի իշխանությունները հայտարարեցին, որ հյուպատոսարանի գերիներն անվնաս ազատ են արձակվել Թուրքիայի կողմից իրականացված հատուկ գործողության շնորհիվ: ԻԼԻՊ-ի ձեռքում պահվող 49 թուրք պատանդների ազատման հանգամանքների հետ կապված որոշ հակասություններ ու տարօրինակություններ կան: Ըստ թուրքական մամուլի հրապարակումների՝ ազատ արձակման գործընթացը երկար է ծրագրվել, ինչն իրականացվել է հատուկ գործողության արդյունքում: Սակայն ռազմական հատուկ գործողություն չի իրականացվել, բախում չի եղել: Ազատ արձակումը հնարավոր է եղել տարբեր խողովակներով տարվող բանակցությունների ու ԻԼԻՊ-ին համոզման ճանապարհով: Ինտենսիվագել էին բանակցությունները, և ազատման նախնական ազդակներ են ստացվել: Իրականացված հատուկ գործողության հետ կապված թուրքական կողմի հայտարարություններն ու մեկնաբանությունները սկզբնական շրջանում հակասական էին, որոնց վերլուծությունը զույգ տվեց և մասամբ հաստատվեց նաև պաշտոնապես, որ ԻԼԻՊ-ի հետ տարվել է բանակցություն, այսինքն՝ հատուկ գործարք³⁴: Նույնիսկ թուրքական ու արտասահմանյան մամուլում յուրեր հրապարակվեցին, որ թուրքական կողմը գերիների վերադարձման հետ կապված ԻԼԻՊ-ին է հանձնել իր տարածքում պահվող զինյալներին, տվել նյութական աջակցություն, իրականագրել սպառազինության մատակարարում և այլն³⁵: Դեռևս այդ գերիների ազատ արձակման գործողությունը բավական շատ մույթ կողմեր ունի և հարգականի տակ է դնում թուրքական հատուկ ծառայությունների ու հատուկ նշանակության ուժերի կողմից «փայ-

³³ IŞİD Türk Konsolosluğu'na girdi

<http://www.aksam.com.tr/guncel/isid-turk-konsolosluguna-girdi/haber-315156>

³⁴ Dışişleri Bakanı: Musul'da rehineler için takas oldu, <http://ilerihaber.org/disisleri-bakani-musulda-rehineler-icin-takas-oldu/4723/>

³⁵ İngiliz Times: Türkiye 49 rehineyi 180 IŞİD'liyle takas etti, <http://gundem.bugun.com.tr/musul-rehineleriyle-ilgili-cok-konusulacak-iddia-haberi/1287108>; ANHA: “Türk ordusu bu sabah IŞİD’e silah verdi”, <http://www.sendika.org/2014/09/anha-turk-ordusu-bu-sabah-iside-silah-verdi/>

յուն» որակված գործողության իրականությունը: Այդ գործողությունը եղել է առավելապես քաղաքական, գործարքային, չնայած թուրքական իշխանությունների դա ներկայագրին որպես համաշխարհային նշանակության փալյուն հատուկ գործողություն թուրքական հետախուզության ու հատուկ նշանակության ուժերի մասնակցությամբ³⁶:

Թուրքական բանակը, իհարկե, տարածաշրջանի հզոր բանակներից մեկն է: Այն մեծ է իր քանակով, տարեցտարի ավելի է զինվում՝ շեշտադրում կատարելով նորագույն զինատեսակների վրա: Թուրքական բանակի ուժեղ կողմերից կարելի է համարել նաև այն հանգամանքը, որ բանակի սպայակազմի զգալի մասը լավ կրթված է, որոշ մասը փայլուն կրթություն է ստանում նաև արևմտյան ռազմական հաստատություններում: Սակայն բնականաբար թուրքական բանակը ևս լրջագույն խնդիրներ ունի: Թուրքական բանակի ամենամեծ խնդիրները բխում են նաև նրանից, որ այդ բանակը բավականին մեծ է: Այսինքն՝ հարցն այն է, որ ոչ բոլոր երկրները կարող են պահել հսկայական, բայց լավ սպառազինված, պատրաստված ու մարտունակ բանակ: Ինչպես մենք նշեցինք, սպաներից շատերը լավ կրթված են, սակայն այդ նույն սպաներն ահա արդեն ավելի քան 40 տարի է՝ ոչ մի մարտական գործողության չեն մասնակցել: Հատկապես խոսքը վերաբերում է լայնածավալ մարտական գործողություններին, որտեղ կիրառվում են մեծ ստորաբաժանումներ: Թուրքական բանակն անգամ մեկ դիվիզիայի կազմով մարտական գործողության իրական փորձ չունի: Ծոցի պատերազմի ժամանակ թուրքական ԳՇ-ը դեմ դուրս եկավ թուրքական բանակի ծավալուն ներգրավմանը՝ հղում կատարելով այն հանգամանքի վրա, որ նույնիսկ սեփական սահմանների մոտ բանակն ի վիճակի չէ բացազատելու, ապահովելու և կազմակերպելու գործողություններ անգամ 100-150 հազար թվակազմի համար: Ընդհանուր առմամբ, 1990-ականների սկզբներին թուրքական բանակի մարտական պատրաստության ու ռազմական գործողություններ վարելու առումով «ուղենիշային» փորձառություն եղավ ՆԱՏՕ-ի կազմում Ծոցի պատերազմին Թուրքիայի մասնակցու-

³⁶ Հովսեփյան Լ., 49 թուրք զերիները, չստացված թուրքական էնտեբեն և մանևրելու խաղաքարտը, <http://armenpress.am/arm/news/776366/49-turq-gerinery-chstacvats-turqakan-enteben-ev-manevreli.html>.

թյունը³⁷: Դեռ պատերազմից առաջ թուրքական ՁՈւ-ի ԳՇ-ը խիստ զգուշավոր դիրքորոշում որդեգրեց Ծոցի պատերազմին Թուրքիայի մասնակցության հարցում: Թուրքական զինվորական վերնախավը բացահայտ կասկածանքով էր վերաբերվում իր տարածքներից դուրս ռազմական ուժեր կենտրոնացնելու և պահելու կամ նույնիսկ Իրաքի հետ սահմանին լայնամասշտաբ արագընթաց, մոբիլ գործողություններ իրականացնելու հնարավորություններին ու կարողություններին: Եվ իրականում, Ծոցի պատերազմն ակնհայտ դարձրեց Թուրքիայի ՁՈւ-ի ժամանակակից չափորոշիչներով մարտական գործողություններ վարելու անպատրաստությունը³⁸: Ընդ որում, այն ՆԱՏՕ-ի եզակի երկրներից էր, եթե ոչ միակը, որը ռազմական գործողությունների առումով չհամապատասխանեց այդ պահանջներին: Փաստորեն, Ծոցի պատերազմում Թուրքիայի մասնակցությունը և զինուժի տեղաշարժը 1974 թ. Կիպրոսի հյուսիսային հատվածի գրավումից հետո ամենամեծն էր, ինչն էլ ի ցույց դրեց թուրքական բանակի թերությունները:

Քրդական զինյալների դեմ պայքարը լայնածավալ մարտական գործողություններ չեն, և բացի այդ էլ անգամ այդ իրավիճակում ձեռքբերումները, մեղմ ասած, այնքան էլ փայլուն չեն: Մարտական փորձը բանակների համար չափազանց կարևոր է: Այստեղ հարկավոր է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ թուրքական բանակը ՆԱՏՕ-ի կազմում ավանդաբար ամենավատ սպառազինությունն է ունեցել: Բավական է նշել, որ մինչև վերջերս թուրքական բանակը հեռահար զենիթահրթիռային համալիրներ չուներ, այն ժամանակ, երբ Հոլանդիան նման համալիրներ ստացել է 1990-ական թթ. կեսերին: Թուրքական բանակի հրասայլերի ավելի քան կեսը մինչև օրս 1960-ականների ամերիկյան մեքենաներ են: Թուրքական բանակի կառուցվածքը մինչև 2010-2012թթ. Հին, արդեն վաղուց իրեն չարդարացրած գունդ-դիվիզիա-կորպուս մոդել է: Եվ սա այն դեպքում, երբ արևմտյան բոլոր բանակներն այս ամենից հրաժարվել էին դեռ 1990-ականներին: Որպեսզի ընթերցողն ավելի հստակ պատկերացնի, թե ինչ է նշանակում այս ամենը, բերենք մի օրինակ: Եվրոպական բանակները,

³⁷ Ali Karaosmanoğlu, The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey, Journal of International Affairs, Vol. 54, No. 1, Fall 2000, p. 211:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 30:

որոնք իրենց մակարդակով թուրքականից մի գլուխ բարձր են, 2011 թ. լիբիական պատերազմում լիարժեք ծախողում ապրեցին: Խնդիրն այն է, որ այդ բոլոր բանակներն առանց ամերիկյան բանակի, որը բոլորի հիմնական մատակարարն է ու կազմակերպիչը, դատապարտված են: Դրանցից ոչ մեկը չկարողացավ ցանցակենտրոն ռազմագործողություն իրականացնել անգամ սահմանափակ տարածքների վրա, փոքր ուժերով: Թուրքական բանակը, իր տեխնիկական հնարավորություններով և փորձով զիջելով անգամ այդ բանակներին, բնականաբար, շատ ավելի համեստ մարտական հնարավորություններ ունի:

Ներկայում թուրքական բանակն անցնում է փոխակերպումների լայն գործընթաց՝ կառուցվածքային-կազմակերպչական և սպառազինության առումներով: Թուրքական ՁՈՒ-երի կազմակերպման ու կառուցվածքային փոփոխությունների առումով վերջնական կողմնորոշում կամ հստակեցում դեռևս չկա, և այն գտնվում է ուսումնասիրությունների դաշտում: 1990-ական թթ. Սկսած, նոր մարտահրավերների ու սպառնալիքների ի հայտ գալուն զուգահեռ, նաև ռազմական ոլորտում սկսվեց հետմոդեռնի ժամանակաշրջան, որը կարողացան կյանքի կոչել և նոր իրողություններին համարժեք պաշտպանական ոլորտն արդիականացնել արևմտյան մի շարք երկրներ: Թուրքական բանակն էլ իր հերթին սկսեց արդիականացման ու փոխակերպման մի գործընթաց, որը սակայն մինչև օրս չի ավարտվել և նախնական փուլում է գտնվում:

Բանակների մարտունակության մասին հնարավոր կլինի խոսել միայն ռազմական գործողությունների պարագայում: Ինչ վերաբերում է մամուլում և տարբեր վերլուծականներում թուրքական բանակի՝ տարածաշրջանում ամենամարտունակն ու հզորը հանդիսանալու գնահատականներին, ապա դրա չափումը խիստ հարաբերական է: Թուրքական բանակի հիմնական խնդիրը մնում է զորամիավորումների կառավարման համակարգերի և փորձի հարցը.

- թուրքական բանակը, արևմտյան բանակների հետևորդը հանդիսանալով հանդերձ, ունի մեծաքանակ հին սպառազինություն,
- մինչև վերջերս դեռ ուներ գունդ-կորպուս-դիվիզիա կազմի մոդել,

- այն երբեք լայնածավալ մարտական գործողությունների չի մասնակցել, զորամիավորումներն իրական բացազատում չեն իրականացրել
- բարձր սպայակազմը մարտական գործողությունների վարման փորձ չունի,
- բանակն արևմտյան բանակներին հատուկ մարտական գործողություններ վարելու համար թույլ հագեցած է ապահովման և ղեկավարման համակարգերով:

1974 թ. Կիպրոսի ռազմագործողությունը սահմանափակ էր իր բնույթով ու մասշտաբներով: Հյուսիսային Իրաքում անդրսահմանային գործողությունները ևս չեն կարող տալ թուրքական բանակի մարտական պատրաստության իրական պատկերը, քանի որ դրանք կրում էին սահմանափակ ու անհավասար բնույթ: Ինչ վերաբերում է Թուրքիայի տարածքում քուրդ զինյալների դեմ մոտ 30-ամյա գործողությունների փորձին, ապա կարելի է նշել բազմաթիվ ծախսողումների մասին, իսկ թուրքական բանակի կորուստների թիվը նույնպես խոսուն փաստ է:

Թուրքական բանակը լայնամասշտաբ ռազմական գործողությունների պարագայում անպայմանորեն հաշվի է առնում ՆԱՏՕ-ի իր դաշնակիցների հետ համատեղ գործողությունների անհրաժեշտությունը, այն է՝ թուրքական բանակը դեռևս լայնամասշտաբ ռազմական գործողությունների համար ապավինում է իր դաշնակիցների աջակցությանը՝ թե՛ սպառազինության և թե՛ կառավարման առումներով:

Վերջին շրջանում հատկապես թուրքական տարբեր լրատվամիջոցներով անընդհատ ներկայացվում են Թուրքիայի զինված ուժերի հզորությունը, առկա սպառազինությունը և համեմատություններ արվում Սիրիայի ռազմական ներուժի հետ՝ հիմնավորելով Թուրքիայի ակնհայտ առավելությունը: Իհարկե, թվաքանակի և սպառազինության առումով թուրքական բանակը առաջատար է, սակայն դա դեռ բավական չէ մարտունակության ապահովման համար, որովհետև այն իր մեջ բավական շատ բաղադրիչներ ունի, և թուրքական բանակի հիմնական խնդիրն այսօր էլ մնում է զորամիավորումների կառավարման համակարգերի և փորձի հարցը, որի մասին բարձրաձայնել են մի շարք թուրք զինվորականներ ու փորձագետներ: Այլ խոսքով՝ թուրքական բանակի հզորության կարծրատիպի հիմքում դեռևս ընկած են մեծ թվաքանակը և ՆԱՏՕ-ի անդամ լինելը: